

Р. С. Омельковець (Луцьк)

УДК 808.3-7

ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ НАЗВИ ДЕЯКИХ РОСЛИН, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ЛІКУВАННЯ ОРГАНІВ ДИХАННЯ

Реферат. Проаналізовано народні назви деяких лікарських рослин (*медунки темної (Pulmonaria obscura Dumort)*, *первоцвіту весняного (Primula veris L.)*, *суниць лісових (Fragaria vesca L.)*, *деревію звичайного (Achillea millefolium L.)*, *фіалки триколірної (Viola tricolor L.)*, *оману високого (Inula helenium L.)*, *дивини залізнякоподібної (Verbasum phlomidoides L.)*), які використовуються народною медициною Західного Полісся для лікування захворювань органів дихання. Зроблено висновки про значні відмінності у народних назвах перелічених рослин на досліджуваних теренах. Накопичені дані можуть бути корисними при опрацюванні рецептів місцевої народної медицини.

Ключові слова: діалектна назва лікарська рослина, травництво, фітотерапія.

На Українському Поліссі є 435 видів лікарських рослин, з яких лише 116 визнані і використовуються офіційною медициною [7, с. 91]. Зростаючий інтерес до народної медицини, зокрема до травництва, робить надзвичайно актуальним вивчення діалектних назв лікарських рослин. Збирання інформації про цілющі трави, оцінка запасів лікарської сировини, вивчення рецептів народної фітотерапії часто неможливі без ґрунтовних знань їх місцевих назв. Адже часто одна й та ж назва в різних місцевостях використовується для позначення різних рослин і, навпаки, певний вид може мати різні місцеві на-

зви [2; 3; 4; 6]. Аналіз наявних публікацій свідчить, що територія Західного Полісся залишається маловивченою в цьому плані.

У нашій статті наводяться народні назви *медунки темної* (*Pulmonaria obscura* Dumort), *первоцвіту весняного* (*Primula veris* L.), *суниць лісових* (*Fragaria vesca* L.), *деревію звичайного* (*Achillea millefolium* L.), *фіалки триколірної* (*Viola tricolor* L.), *оману високого* (*Inula helenium* L.), *дивини залізнякоподібної* (*Verbasum phlomoides* L.), які використовуються жителями сіл Замлиння, Хворостів (Любомльського р-ну, Волинської обл.), Колодяжного (Ковельського р-ну, Волинської обл.), Затурець (Локачинського р-ну, Волинської обл.), Городниці (Млинівського р-ну, Рівненської обл.), Ківерець (Волинської області), Липин (Луцького р-ну, Волинської обл.). Всі перелічені рослини широко використовуються в народній медицині, зокрема для лікування органів дихання.

У селах Затурці, Городниця, Замлиння *медунку темну* (*Pulmonaria obscura* Dumort) називають *ме^ндэнка*. Така назва пов'язана з медоносними властивостями цієї рослини [3, с. 429]. Зазначимо, що назва *медунка* на території України використовується також для позначення *гадючника в'язолистого* (*Filipendula ulmaria* L.), *глухої кропиви білої* (*Laminum album* L.), *первоцвіту весняного* (*Primula veris* L.), *котячої м'яти справжньої* (*Nepeta cataria* L.), *перестріча гайового* (*Melampyrum nemorosum* L.), *чистця однорічного* (*Stachys annua* L.) та інших рослин [6, с. 105]. У Любомльському районі (Хворостів) поряд з назвою *ме^ндэнка* використовується й інша – *смо^нктэнчики^е*. Схожа назва – *смо^нкалк^{'и}* зафіксована нами у Колодяжному. Вони мотивовані тим, що діти люблять висмоктувати нектар із квіток цієї рослини. У селі Липини зафіксована інша назва *медунки темної* – *л[']бгочниц^{'а}*, що говорить про її застосування для лікування легеневих хвороб.

Майже у всіх населених пунктах, де проводилось опитування, *первоцвіт весняний* називають *перво^{'ц} в^{'н}том*. Ця назва, як і та, що поширена в селі Замлиння – *рбн[']:ій ц^{'в}нт*, вказує на час цвітіння рослини (вона зацвітає в наших лісах однією з перших). На Полтавщині *первоцвітом* називають *печіночницю звичайну* (*Hepatica nobilis* Mill.) [6, с. 125], а на Поділлі – *підсніжник звичайний* (*Galanthus nivalis* L.).

У селі Липини поряд з назвою *первоц'в'нт* трапляється й *пратэл'а л'ісовб*. Схожу назву – *пратэлка* зафіксовано в Ківерцівському районі. Ці найменування, напевно, походять від латинської назви роду первоцвітих – *primula* (*перша*) [5, с. 680], що також вказує на ранню вегетацію рослини.

На досліджуваній території спостерігається значна різноманітність назв *суниць лісових*. У Липинах і Затурцях найменування цієї рослини близькі до наукової – *суньц'ї*. У Ківерцівському районі вживається назва *лісовб йбгода*. У Колодяжному лісові *суниці* називають *по'з'энк'у'ї л'існ'н'*. Схожі найменування зафіксовані у Любомльському районі – *бз'эмк'е* (Хворостів) і *бо'з'эмк'е* (Замлиння). Вони запозичені з польської мови *roziutki* (*суниці*). Подібні назви наводяться Г. К. Смиком [6, с. 263]: *поземка, позюмка, пазьомка*.

Більшість зафіксованих місцевих найменувань *деревію звичайного* пов'язана з його кровоспинними властивостями: *кровоавн'єк* (Липини), *кривавн'єк* (Городниця), *кри'єавн'єк* (Хворостів, Замлиння), *се'рп'ор'нз* (Затурці), *рбн:ик* (Колодяжне). Потрібно згадати, що в різних регіонах України назвою *ранник* позначають близько 20-ти різних рослин [6, с. 141, 142]. Вживана у Замлинні ще одна назва *деревію звичайного* – *сто'лтн'єк*, пов'язана з використанням його як зміцнюючого засобу. Відвар із цієї рослини, на думку місцевих жителів, не лише лікує, а й зміцнює людину, дозволяє швидше відновити сили після хвороби, прожити сто літ. У Замлинні використовують також назву *ти'є'ачоль'стн'єк*, яка пояснюється перисторозсіченою будовою листків *деревію звичайного*.

Значна кількість записаних нами народних найменувань *фіалки триколірної* пов'язана з поєднанням трьох кольорів у її квітках. За місцевою легендою на цю квітку перетворились брат і сестра, які не хотіли розлучатись. Звідси й назви: *брбт'ік'ї* (Липини), *брбтки'ї* (Затурці), *брбт'іки'є* (Замлиння), *брбтик'у'ї* (Колодяжне), *брбтик'у'ї пол'ов'ь'ї* (Городниця, Ківерці), *Івбн та Мб'р'яа* (Хворостів). Цікава назва – *зб'ячий р'п'н'яш'ок* зустрічається у Ківерцях. Можливо, вона пов'язана з особливістю будови плоду цієї рослини.

Зафіксовані народні найменування *аману високого* пояснюються його широким застосуванням у народній медицині. Найчастіше вживаються назви *де'в'йас'єл* та *диво'с'єл* (Ківер-

ці, Липини, Городниця). На думку місцевих жителів, ця рослина має дивну силу проти багатьох хвороб, додає дев'ять сил. Подібні назви зафіксовані І. В. Сабадошем [3, с. 75] у Закарпатті, але на позначення інших рослин: *вовчуга колючого* (*Ononis spinosa* L.) – *дев'ятосън*, *дев'ятосіль* та різних видів *відкасника* (*Carlina* L.) – *дев'ясин*, *дівосил*. У Городниці зафіксована назва, що близька до ботанічної – *о'мби високій*. Вона пояснюється одурманюючою дією рослини [8, с. 138].

Переважає більшість найменувань *дивини залізнякаподібної* (*ко'ро'війк* (Ківерці, Хворостів), *ко'ро'війтник* (Колодяжне), *ко'ру'війк* (Городниця), *б'є'дл'аче з'ил'є* (Замлиння)), на думку місцевих жителів, пов'язана з тим, що ця рослина росте на необроблюваних піщаних та кам'янистих землях, на узліссях, тобто в місцях випасу худоби. Також ймовірним може бути припущення, що ці найменування пов'язані з ветеринарним застосуванням рослини. Крім того, в Ківерцях та Липинах вживаються, відповідно, назви *цбрс'к'ий ск'нне'р*, *цбрс'к'ий ск'нне'тр*, які можна пояснити схожістю суцвіття дивини із жезлом (грец. *σκήπτρον* – жезл) [5, с. 771]. У Затурцях цю рослину називають *ве'дмійже взхо*. При цьому місцеві травознаї наголошують, що не слід плутати цю назву з місцевою назвою *мучниці звичайної* (*Arctostaphylos uva-ursi* L.), на яку тут говорять *ве'дмійже взшко*. Зазначимо, що місцеві жителі не розрізняють *дивину залізнякаподібну* (*Verbasum phlomooides* L.) та *дивину ведмежу* (*Verbasum thapsus* L.), оскільки місця збирання, зовнішній вигляд та застосування цих рослин дуже схожі.

Аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати про існування значних відмінностей у народних назвах лікарських рослин у межах досліджуваної території. Зібрані дані можуть бути використані для опрацювання рецептів місцевої народної медицини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови: У 7-и томах. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1989. – 550 с.
2. Сабодаш І. В. Типологія назв *Rosa canina* L. в говорах української та інших слов'янських мов // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород: Радянське Закарпаття, 1982. – С. 54–70.

3. Сабодаш І. В. Прояв народної етимології в українських діалектичних назвах флори // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород: Радянське Закарпаття, 1982. – С. 71–79.
4. Словник ботанічної номенклатури. – К.: Держвидав України, 1928. – 313 с.
5. Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука 2-е вид. К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с.
6. Смик Г. К. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1991. – 416 с.
7. Смык Г. К., Бортняк Н. К., Балашев Л. С. и др. В краю ландыша и азалии, – К.: Урожай, 1989. – 208 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.: В 4 т. – Т. 2. – М.: Прогресс, 1967. – 671 с.

Омельковец Р. С.

ЗАПАДНОПОЛЕССКИЕ НАЗВАНИЯ НЕКОТОРЫХ РАСТЕНИЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ДЛЯ ЛЕЧЕНИЯ ОРГАНОВ ДЫХАНИЯ

Описаны народные названия некоторых лекарственных растений (*медуницы тёмной* (*Pulmonaria obscura* Dumort), *первоцвета весеннего* (*Primula veris* L.), *земляники лесной* (*Fragaria vesca* L.), *тысячелистника обыкновенного* (*Achillea millefolium* L.), *фиалки трёхцветной* (*Viola tricolor* L.), *девясила высокого* (*Inula helenium* L.), *коровяка лекарственного* (*Verbascum phlomoides* L.), которые используются в народной медицине Западного Полесья для лечения заболеваний органов дыхания. Сделаны выводы о значительных различиях народных названий перечисленных растений исследуемой территории. Собранные данные могут быть полезными при использовании рецептов местной народной медицины. (Филологические исследования: Филология и медицина, вып. 11, 2014 (2011), с. 122–127).

Ключевые слова: диалектное название, лекарственное растение, травничество, фитотерапия.

Omelkovec R. S.

THE WESTPOLESJE'S NAMES OF SOME PLANTS, USED FOR RESPIRATORY ORGANS TREATMENT

The folk names of some medicinal herbs (*lungwort obscure* (*Pulmonaria obscura* Dumort), *primula vernal* (*Primula veris* L.), *wild strawberry* (*Fragaria vesca* L.), *yarrow* (*Achillea millefolium* L.), *three-colour violet* (*Viola tricolor* L.), *horseheal* (*Inula helenium* L.),

mullein (*Verbasum phlomoides* L.)), which are used in folk medicine of Western Polesje for the treatment of respiratory organs diseases, are analyzed. The conclusions about significant distinctions of enumerated herbs folk names of the territory under consideration are made. The processed data can be helpful using prescriptions of the local folk medicine. (Philological researches: Philology and medicine, ed. 11, 2014 (2011), p. 122–127).

Keywords: *dialect name, herb, herb gathering, phytotherapy.*